

УДК 271/279

І. В. Кондратьєва, канд. філос. наук, доц., КНУТШ

ОСОБЛИВОСТІ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ІЄРАРХАТУ КОПТСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Стаття присвячена особливості ієрархату Коптської Церкви, характеризуючи його своєрідність на рівні патріарх – єпископат – пресвітеріат – дияконат. Для аналізу використані історичні матеріали, наукова література та сучасні інформаційні джерела.

Ключові слова: Коптська Церква, халкідонський орос, патріарх, єпископ, пресвітер, диякон.

Історично посилення релігійного фактора в історії людства співпадає з переломними етапами суспільного розвитку, з періодами руйнування старого укладу життя і народження нового, що супроводжується соціальними потрясіннями, духовними та економічними кризами, як суспільного масштабу, так і особистісного рівня. Зазвичай цьому передують комплекс причин але головний чинник кризових станів це втрата звичних ціннісних орієнтирів.

Актуальність теми цієї статті в реаліях сьогодення. Засоби масової інформації різних рівнів, від буденних інформаційних до спеціальних політичних або бізнесових розповідають про сучасний стан Єгипту. Складна політична та конфесійна ситуація, що постійно викликає громадські негаразди, світова економічна криза яка не минула і коліску цивілізації співпала з обранням нового патріарха Коптської Православної церкви.

В недалекому минулому ми майже нічого не знали про цю унікальну християнську інституцію, про коптів не писали в підручниках, не згадували в наукових дослідженнях. Але сьогодні релігієзнавчі наукові пошуки сягнули за межі штучних ідеологічних кордонів, в науковий обіг вводяться поняття та проблеми, які були "закритими" та небажаними. Зауважимо, що сьогодні ми без перебільшення можемо сказати, що розкол, який стався серед християн Олександрійської Церкви після Халкідонського Собору, навіки змінив карту світу.

І тому в цій статті ми розглянемо важливе питання історії становлення ієрархату Коптської Церкви, народу, що серед незліченних навал завойовників, зберігся завдяки твердому слідуванню своєї християнської вірі.

Тематику коптського християнства займалися російські дослідники архієпископ Лоллій (Юрьєвський), Б. Тураєв, В. Лурьє, Є. Фурсова, О. Корнілов, архімандрит Августин (Нікітін), український історик архієпископ Ігор (Ісиченко), німецький єгиптолог О. Мейнардус. Зрештою, при дослідженні ефіопського та еритрейського християнства не можна обійтись без творчих здобутків істориків В. Болотова, Б. Тураєва, С. Чернецова, Є. Долганьова, богослова єпископа Порфирія (Успенського), ефіопського богослова М. Таффесе.

Арабське завоювання Єгипту у 640 р. посприяло остаточному утвердженню в конфесійному полі цього регіону Коптської Церкви. Інша, не менш потужна церква тодішнього Єгипту, – мелькітська, ієрархи якої проводили провізантійську політику втрачає свій вплив і поступово стає маргінальним явищем у християнському житті країни. Щоправда у 933 р. мелькітський ("православний") патріархат Олександрії відновлюється і починає конкурувати з нехалкідонітським у конфесійному полі Єгипту.

Відповідно, Єгипет будучи провінцією Омейядського халіфату, а пізніше й Аббасидського стає вотчиною Коптської Церкви. Архієпископ Лоллій (Юрьєвський) зазначав: "Єгипет в політичному відношенні був вже відірваним від Візантії і належав арабам, а в церковно-релігійному відношенні він майже весь був монофізитським" [1]. Зауважимо, що араби були зацікавлені в існуванні Коптської Церкви, яка завжди була опозиційно налаштована до візантійської імператорської влади.

Втім взаємини мусульман та коптських християн були далеко неоднозначними. Тобто, були періоди дивної для західного християнського світу толерантності, а були й періоди утисків та переслідувань при окремих намісниках халіфів. Про переслідування коптів-християн багато фактів повідомляють арабські історики ал-Макрізі та ал-Макін. Більше того, історія засвідчує навіть про випадки повстання коптів проти мусульман. Щоправда, як зазначає А.Мец: "більшість заворушень через християн в Єгипті була викликана зарозумілістю коптських чиновників" [2]. До того ж, не слід перебільшувати впливовість антихристиянських настроїв та акцій з боку арабських правителів. Принаймні коптський синаксаріон (мартиролог – І. К.) свідчить про значно меншу кількість мучеників ісламського періоду, ніж протягом донікейської епохи.

Особливо відзначимо, що Коптська Церква в часи арабського володарювання в Єгипті, не лише набуває остаточного організаційного оформлення, але переживає період свого розквіту. Хоча з іншого боку, Коптська Церква намагалась стримувати наростаючі процеси арабізації та ісламізації. Як свідчив А.Карташов: "Коптська народна маса, що зазнала від греків гоніння й навіть мучеництва за заперечення богослов'я папи Лева і Халкідонського Собору численними тисячами повалила в іслам і цим виявила внутрішню підоснову свого стійкого опору візантійській ортодоксії. Іслам позбавляв цих коптів від особливих податків і тишив сподіванням захити з комфортом начебто у своїй національній державі" [3].

Про факти функціонування церкви можна дізнатись на підставі свідчень з трактатів Ахмеда ібн аль-Макрізі "Коротка історія коптів і їх церкви" та Севіра ібн аль-Мукаффи "Історія патріархів коптської Церкви". Аль-Мукаффа, до речі, скористався у своїй праці численними коптськими джерелами. Також дещо можна почерпнути у творі "Східна хроніка" Абу-Шукра Петруса ібн ур-Рахіба.

Інституціональні осередки Коптської церкви при арабському володарюванні спочатку локалізувались у Верхньому Єгипті (Асьют, Кавен, Гірга, Ель-Мін'я, Кена). Саме там в регіоні, позбавленого впливу мелькітського Олександрійського патріархату набуває чинності "національна" триступенева система ієрархічної організації церкви (єпископат – пресвітеріат – дияконат).

Коптську Церкву очолював патріарх, якого обирали спочатку вищі ієрархи, враховуючи думки кліриків та мирян. Вперше титулом "патріарх" був наділений єпископ Олександрії, монофізит за поглядами Діоскор I (444–451 рр.). Про цей факт свідчить "Похвальне слово авві Макарію, єпископу міста Тхоу, яке проголосив патріарх і отець наш архієпископ Олександрії, святий Діоскор, засланий імператором Маркіаном в Гангру, острів пафлагонський коли апа Пафнутій прийшов відвідати його і сказав апа Діоскору, що Макарій помер в Олександрії сповідником" [4]. При цьому одразу ж зауважимо про властивий владі олександрійських патріархів абсолютизм. В.Болотов підкреслював: "В сутності, в прикладенні до олександрійського єпископа найменування патріархом – є незручним: воно не відповідає обсягу його влади" [5]. Тобто, в Коптській Церкві всі єпископи

були підпорядковані олександрійському патріарху безпосередньо і беззастережно. Принаймні без предстоятеля не вирішувались будь-які важливі церковні справи. Більше того, єпископи Єгипту відмовились підписати Халкідонський орос на тій підставі, що вони мають право це зробити лише під керівництвом свого архієрея. Між іншим, "монархічні" права олександрійських архієреїв підтверджені були навіть шостим правилом I Вселенського собору. Цитуємо: "Хай збережуться давні звичаї прийняті в Єгипті і в Лівії і в Пентаполі, щоби Олександрійський єпископ мав владу у всіх цих містах, тому що і у Римського єпископа такий же звичай" [6].

Додамо, що подібний монархічний ухил коптських патріархів зберігся до нашого часу. Так, О. Давиденков в інтерв'ю від 18 травня 2010 р. стверджував: "Коптська Церква традиційно влаштована монархічно, тут доволі значною є дистанція між єпископом і патріархом. За правилами Коптської Церкви тільки патріарх освячує миро, тільки він може очолювати єпископські хіротонії. Якщо патріарша кафедра вакантна, то нових єпископів поставляти не можна" [7]. Отже, лише патріарх в Коптській Церкві має право здійснювати хіротонію єпископів, яка відбувається в присутності інших єпископів, які також покладають руку на посвячуваного єпископа.

Процедура обрання предстоятеля Коптської Церкви заслуговує на докладний виклад з огляду на її оригінальність. Ще в період становлення церкви упродовж другої половини VI – першої половини VII ст. правом обрання патріарха був наділений олександрійський пресвітеріат, хоча нерідким було і призначення кандидатом на патріарший престол його попередником. При арабах частіше (аж до XII ст.) застосовувалась практика розширеного обрання шляхом опитування думок кліриків і мирян (в кількості дванадцяти від кожної єпархії). Тобто більшість патріархів за поданням пропонувананих ієрархами і делегатами від мирян обирали православної народ (звісно, що йдеться про нехалкідонітів – *І. К.*) в Олександрії. Для прикладу, церемонія обрання на патріарший престол Іоанна V (1147–1166 рр.) відбувалась в урядовому палаці в Олександрії. При цьому його кандидатура була попередньо погоджена в єпархіях.

Втім інколи в історії ієрархату Коптської Церкви використовувалась практика хайкалії (вівтарна), тобто практика кидання жеребу на вівтар. В подробицях проведення подібної процедури обрання патріарха описує В. Болотов. Його словами: "3 усіх осіб, що мали право вибору, обирали 100 осіб, із цих 100 – 50, із 50 – 25, із 25 – 10, із 10 – 3. Із цих трьох обирався особливим способом один. Рішення вибору надавалось Богу. Ім'я кожного писалось на особливому білетуку, на четвертому писалось ім'я Ісуса Христа. Потім білетуки... клались на престол. Здійснювалась літургія і після неї посилали дитину, від якої не можна було очікувати підступності. Вона виносила білетик і якщо на ньому було ім'я якогось кандидата, то він визнавався обраним; якщо ж було ім'я Христа, то це означало, що Христос залишається добрим пастирем овдовілої церкви і жоден з трьох кандидатів йому не до впадоби" [8]. Між іншим, В. Болотов повідомляє, що таким способом був обраний і висвячений у патріархи в 1145 р. Михаїл, чернець Макар'єва монастиря. До речі, судячи зі списку патріархів Коптської Церкви в початковий період предстоятелями обирались переважно ченці з монастиря преподобного Макарія. Б. Нелюбов також стверджує про характерну для коптів практику обрання предстоятеля церкви голосуванням за одного з трьох кандидатів. При цьому сучасний церковний історик відтворює опис процедури обрання, поданої В.Болотовим. Щоправда у нього мова йде не про чотири білети, а про три папіру-

сні листи. Б.Нелюбов, зокрема, зауважує: "Якщо обраний – простий ченець, то в короткий термін він приймає усі ступені священства. Усвідомлення негідності і разом з тим великої відповідальності перед саном послужили встановленню давнього звичаю доставляти новообраного з його обителі для хіротонії у веригах" [9].

Цілком вірогідно, що подібна процедура хайкалії була рідкісним явищем в історії Коптської Церкви, принаймні при арабському володарюванні. Так ал-Макрізі та ал-Макін про неї нічого не повідомляють. Можна припустити, що вона набуває чинності лише у другій половині XI ст. в часи патріархату Христулоса. З іншого боку, практика хайкалії, незалежно від особливостей проведення цієї процедури (йдеться про три чи чотири листи з іменами кандидатів) все-таки не була поширеною у Коптській Церкві. Перша згадка про неї зустрічається у "Життєописі Іоанна IV (777–779 рр.). Загалом як вважає Є. Фурсова: "Подібний метод у коптській історії використовувався при обранні лише одинадцяти із 117 патріархів" [10]. Втім апостольська за своїм походженням процедура кидання жеребу на вівтар практикувалась зазвичай у переломні періоди в історії Коптської Церкви. До речі, останні її патріархи Кирило VI (1951–1971 рр.), Шенуда III (1923–2012 рр.) та нинішній Теодорус (висвята 4 листопада 2012 р.) обирались саме цим способом. Процедурі обрання патріархом Шенуди III описав О. Мейнарду [11].

В ієрархічній системі Коптської Церкви по мірі її остаточного формування склались і традиційні вимоги до кандидатів у патріархи. Серед них: бути законно народженим від першого шлюбу, коптського віросповідання, у віці не молодше 50 років, належати принаймні до ченців, ніколи не проливати крові, досконало знати Святе Письмо, володіти високими моральними якостями. Судячи з арабських джерел, патріархи Коптської Церкви постають гідними своєї високої посади, справжніми виразниками інтересів своєї постави. Так, Севір ібн аль-Мукаффа у "Історії коптських патріархів" багато уваги приділяє життєдіяльності першоїєрарха Єфрема (976–981 рр.), якому вдалось покінчити з симонією та іншими непристойними вчинками та звичаями, які побутували серед кліриків того часу. Загалом, в "Історії коптських патріархів" подається виклад життєописів 55 олександрійських патріархів і серед них переважно нехалкідонітів від Тимофія Елуря (457–477 рр.) до Шенуди I (853–881 рр.). І всі ці життєписи свідчать про властиві патріархам чесноти та їх добродійні акції.

Судячи зі списку усіх 118 патріархів Коптської Церкви (саме стільки було в її історії) найчастіше ними ставали ченці з монастиря святого Антонія, який знаходиться в пустелі в регіоні Червоного моря. Звісно, що у такому разі усі майбутні першоїєрархи за короткий термін проходили усі ступені священства.

Про права патріарха та його обов'язки можна дізнатись з тексту статуту Коптської Церкви. Насамперед, свої обов'язки першоїєрарх виконує по життєво. На нього не поширюються вимоги позбавлення сану. Вірогідно, що інститут патріархату визнавався коптами встановленим Богом, а тому не підлягав втручанням в його справи людей. Хіротонія майбутнього патріарха здійснюється після літургії через покладення на нього рук усіх єпископів церкви.

Предстоятель церкви титулується "авва" (папа). Його офіційна титулатура: Святіший Папа і Патріарх великого граду Олександрії, всієї землі Єгипетської, Святого Граду Єрусалима, Абіссинії, Нубії, Пентаполія і усієї землі, де святий Марк проповідував" [12]. Тобто в безпосередній юрисдикції патріарха перебувають Олександрія і Єрусалим. З часів Фатімідів юрисдикція патріарха

поширюється також на Каїр. Загалом духовна влада предстоятеля Коптської Церкви поширюється нині на Єгипет, Лівію, Ефіопію, Еритрею і на спархії діаспори.

До цього вживання титулу "папа" в Олександрії вперше знаходимо по відношенню до єпископа Іракла після його смерті. Про цей факт повідомляє Діонісій Великий. Зокрема, в листі до римського пресвітера Філімона, він писав: "Це правило і постанову прийняв я від блаженного нашого папи Іракла" [13]. Між іншим, подібне звернення відтворює Євсевій Кесарійський у своїй "Церковній історії" (VII, 7). Тобто від часів Іракла за олександрійськими єпископами утримується титул "папа".

Щодо одягання коптського першоієрарха. Воно складається з чернечої рясни, чорного плескатого тюрбана і архієрейської панагії. До речі таке ж одягання мають і єпископи.

Резиденція патріарха з 640 по 969 рр. знаходилась в Олександрії. З середини X ст. при Христулосі патріарша кафедра остаточно переноситься з Олександрії в Каїр, точніше до його передмістя аль-Фустат. Саме при Фатімідах (969–1171 рр.) Каїр поступово стає центром коптського християнства. Подібне перенесення патріаршої кафедри з одного боку, диктувалося політикою компромісу патріархів з арабськими правителями. Але з іншого, – посприяло ізоляції Коптської Церкви від християнського світу.

Єпископат в ієрархічній структурі Коптської Церкви займає доволі своєрідне місце. Його своєрідність полягає насамперед, у наявності двох розрядів: вищого і нижчого. Тобто, більш привілейованими були єпископи Нижнього Єгипту, ніж єпископи Верхнього Єгипту. До цього, подібна диференціація єпископату була узаконена постановою 1240 р., санкціонованою патріархом Кирилом III (1235–1243 рр.). Самі копти пояснюють наявність привілейованого положення нижньоєгипетських єпископів тим, що "по-перше, за переказом патріарха хіротонісував єпископ з Півночі; по-друге, що сам Христос під час втечі з Іудеї мешкав у Нижньому Єгипті; по-третє, євангеліст Марк спочатку проповідував в Олександрії; по-четверте, пустеля з обителлю преподобного Макарія звідки колись обирався патріарх, також була на півночі" [14].

Що ж стосується виконання єпископами своїх безпосередніх обов'язків то між ієрархами Нижнього і Верхнього Єгипту була цілком рівність. Принаймні у арабських джерелах (аль-Макрізі, аль-Мукаффа, ал-Мекін) та коптських канонічних статутах не повідомляється про пріоритетність нижньоєгипетських єпископів щодо виконання ними богослужбової діяльності. Подібна пріоритетність стосувалась лише питань адміністративно-церковних.

Щодо обов'язків єпископату. Єпископи мали право хіротонізувати священників та дияконів. Як свідчить Б. Нелюбов: "Єпископ висвячуючи диякона чи священника, після промовляння встановлювальних слів таїнства тричі осіняє ставлеників хрестом і потім кладе тричі руку на їх голову" [15]. Звісно, що єпископи здійснюють також відповідні їх статусу таїнства і богослужіння. Єпископат Коптської Церкви підпадає під обов'язкову вимогу безшлюбності. Крім того єпископи повинні бути обов'язково ченцями. Принагідно за функціональними повноваженнями єпископ нічим не відрізняється від архієпископа і митрополита. Відмінність між носіями цих титулів у Коптській Церкві визначається їх адміністративною відповідальністю. Атрибутами єпископів є сакос, омофор, мітра і жезл. За свідченням В.Ендровіса нині у Коптській Церкві нараховується 83 єпископи і митрополити, з них 17 мешкають за межами Єгипту [16].

Інститут пресвітерів (священників) Коптської Церкви виявляється доволі оригінальним в порівнянні зі стату-

сом відповідних носіїв інших інституцій. Насамперед подібна оригінальність полягала у початкових надмірних повноваженнях священників. Мова йде про їх певну роль у процедурі обрання предстоятеля церкви. Судячи з повідомлень Севіра ібн аль-Мукаффи у 726 р. при виборі патріарха між єпископами та пресвітерами навіть виникли суперечки, причому останні поводились аж надто зухвало, апелюючи до "доброго порядку". Цілком вірогідно, що йдеться про дещо тенденційні свідчення невідомого автора твору "Патріарх і пресвітери" (початок VIII ст.). основні положення цього твору, які переповідає архієпископ Лоллій (Юрьєвський) у праці "Олександрія і Єгипет" зводяться до демонстрації вивіщення олександрійських пресвітерів над єпископами. Цитуємо: "Патріарх – спадкоємець і наступник євангеліста Марка; він – образ Христа. Дванадцять олександрійських пресвітерів, число яких повинно назавжди залишатись незмінним, – образ апостолів. Вони, на противагу єгипетським єпископам, мають апостольське походження. Їх встановив євангеліст Марк і їм тільки надав право обирати й навіть хіротонісувати патріарха... Він [патріарх] береться із середовища цих дванадцяти пресвітерів" [17]. Звідси й декларації про відсутність апостольського встановлення і спадкоємності у єпископів.

Втім подібні декларації слід пояснити певними історичними обставинами, пов'язаними з боротьбою халкідоністської і нехалкідоністської партій в тодішньому Єгипті. Автор твору "Патріарх і пресвітери" вірогідно, що визнавав тодішніх єпископів зрадниками, які пішли на поводу рішень Халкідонського собору. Відтак, на початку VIII ст. коптський пресвітеріат був настільки авторитетним, що усунув єпископів від вибору патріарха. З іншого боку, поява такого твору як "Патріарх і пресвітери" безумовно свідчила про внутрієрархічні дискусії в Коптській Церкві.

Проте можна припустити, що в остаточному підсумку єпископи поставили пресвітерів на місце. Про це свідчить той факт, що Севір ібн-аль Мукаффа не згадує у своїй "Історії патріархів" такого провокативного твору як "Патріарх і пресвітери". В будь-якому разі слід констатувати, що пресвітери, на відміну від єпископів не мали права священницької хіротонізації.

Принаймні про таке право пресвітерів не повідомляється у канонічних книгах Коптської Церкви. Архієпископ Лоллій (Юрьєвський) переконливо стверджував: "історія справжня, наукова, а не казкова – не знає жодного випадку, коли б священник (пресвітер) насмілювався здійснити хіротонію" [18]. Але пресвітери були наділені правом накладання на мирян акінонії, тобто позбавлення їх участі у церковних зібраннях.

Своєрідність єгипетського пресвітеріату полягала також у розподілі їх на правих і лівих, причому праві іменувались ще "пресвітерами вітваря". В обов'язки останніх входила допомога єпископам в їх богослужбовій практиці. Більш конкретно, праві пресвітери віддали розподілом між кліриками тих дарів, які миряни приносили в храм. Пресвітери повинні були турбуватись про те, щоб єпископи "удостоювались честі", тобто прибутків, відповідних їх сану, та й самі б вони (пресвітери) приймали участь в потрібному розмірі" [19].

Натомість, ліві пресвітери відповідали за порядок серед церковного люду. Тому цілком вірогідно, що вони виконували функцію суддів та порадників у справах, що стосувались включення мирян у церковне життя. Архієпископ Лоллій вважає: "давньоєгипетські пресвітери були суддями в надто широкому значенні: вони обговорювали не тільки питання про поведінку членів громади, але й питання про розподілення прибутків між членами кліру" [20]. Втім з часом по мірі централізації ієра-

рхічної структури церкви відмінності між правими і лівими пресвітерами стираються.

Основними функціональними обов'язками усіх пресвітерів Коптської Церкви є різноманітна допомога єпископам. Вони, вживаючи влучний вираз, засвідчений у "Статуті про клір" були "сотаїніками і соратниками єпископів" [21]. Тому до пресвітерів пред'являли певні морально-аскетичні вимоги. Так, у відповідності з Кодексом канонічного права Коптської Церкви, кандидат у священники повинен бути закононародженим, коптом за національністю, змалку долучитись до церковного життя, бути одруженим у першому шлюбі, мати вік не молодше 30 років користуватись авторитетом у мирян, бути фізично і психічно здоровим, знати коптську і арабську мови і катехізистичні настанови. В. Ендровіс особливо наголошує на тому, що "священик має справу тільки з духовними справами громади: він управляє таїнствами, організовує катехізацію і пастирську діяльність, відвідування хворих; він опікується своїми прихожанами, сприяє вирішенню конфліктів між різними родинами; очолює приходську раду" [22]. Загалом священники несуть безпосередню пастирську відповідальність за стан у громадах Коптської Церкви.

Атрибутами священників є фелонь, епітрахіль, поручі і пояс. Поза храмом вони носять чорну рясу і плескати чорний тюрбан на голові. Звісно що священниками можуть бути тільки чоловіки. Додамо, що в Коптській Церкві діє заборона на пастирську діяльність жінок. До цього, роль жінки у церковному житті є обмеженою. Вони не мають права читати в храмах в слух Святе Письмо. Жінки можуть повчати віроповчальним істинам дітей чи інших жінок у недільних школах, але не чоловіків [23].

Нинішній пресвітеріат Коптської Церкви складається з трьох чинів. Крім священників до нього належать також протоіереї і хорєпископи. Протоіереї – буквально означає "перший священник". В Коптській Церкві цей чин отримує як правило настоятель значного за впливом собору, чи священник за особливі заслуги перед церквою. Зауважимо, що посвячення в сан протоіерея здійснює єпископ не через хіротонію, а через хіротесію. Принагідно, хіротесія не є таїнством, це просто священнодійство яке уможлиблюється завдяки архієрейському благословенню і рукопокладанням.

Чин хорєпископа в ієрархічній структурі Коптської Церкви був відновлений папою Шенудою III зовсім недавно задля допомоги єпископам у виконанні їх безпосередніх обов'язків. Тобто, по суті хорєпископ є помічником єпископа. На нього поширюються функціональні обов'язки єпископа за винятком хіротонізації. Зауважимо, що чин хорєпископа в коптській традиції має давню історію. Ще в Олександрійській церкві так називали сільських священників. Як стверджує архієпископ Лоллій: "вся різниця між хорєпископом і єпископом полягала тільки в їх місці проживання: перший мешкав в селі, другий в місті" [24]. Втім поступово по мірі обмеження прав хорєпископів і передавання їх кафедр єпископам цей інститут вичерпує можливості для свого розвитку. В зв'язку з цим показовим є той факт, що хорєпископ ніколи не іменувався назвою містечка чи поселення, в яких він мешкав. Це був привілей лише єпископа та архієреїв вище за чином.

Упродовж VI–VII ст. змінюється витокове значення чину "хорєпископ". Цей чин стали надавати будь-яким, не лише сільським пресвітерам, за їх заслуги перед церквою. Втім, судячи з коптських канонічних книг і арабських хронік чин "хорєпископ" зникає в Коптській Церкві в періоди арабського і турецького володарювання Єгиптом. Лише в патріаршество Шенуди III цей чин знову має місце в ієрархічній системі Коптської Церкви.

Зауважимо, хорєпископ нині функціонально є асистентом єпископа переважно з питань адміністративно-господарського управління. Для прикладу, Б. Нелюбов стверджує: "існує хорєпископ по давнім монастирям" [25].

Тепер характеристика дияконату Коптської Церкви. Основна функція дияконів полягала у допомозі священникам і єпископам у виконанні останніми богослужбової діяльності. Хоча у "Статуті про клір" сказано: "вони (диякони – *І.К.*) повинні бути готові на будь-які служіння" [26]. До цього, в давній період функціонування Коптської Церкви диякони навіть виконували роль листонош у єпископів та священників. Втім в першу чергу вони були церковнослужителями. В Коптській Церкві безпосередню процедуру пригостання мирян Тілом Христовим за літургією здійснювали саме диякони.

Їх атрибутами є стихар, пояс, орар і поручі. Дияконами служать в переважній своїй більшості підлітки і молоді чоловіки. Хоча в історії Коптської Церкви були і дияконіси. Як стверджує архієпископ Лоллій: "найперша згадка про єгипетських дияконіс належить VIII ст., але вона стосується не приходської дияконіси, а монастирської ігуменії, висвяченої в дияконіси" [27]. Судячи зі свідчень коптських канонічних книг від їх послуг відмовились ще в XIII ст. Але в 1981 р. в Коптській Церкві був відновлений інститут дияконіс. Нині є принаймні 400 висвячених у дияконіси колишніх вдів та незайманиць [28].

Варто вказати також на своєрідну п'ятирангову структурованість коптського дияконату. Іншими словами, до його складу, окрім диякона входять архідиякон, іподиякон, читець ("огностіс") і псаломщик ("епсалтос"). Кандидатів у всі ці чини висвячує єпископ через хіротесію.

Архідиякон – буквально означає старший диякон. В давній період функціонування Коптської Церкви архідиякон здійснював нагляд за нижчими церковнослужителями, виконував особливі доручення єпископів й навіть займався господарськими справами єпархії. Пізніше за архідияконом утримується переважно здійснення богослужбових функцій. При цьому архідияконами ставали зазвичай перші диякони кафедральних соборів. Варте уваги зауваження Єрмія Созомена про те, що за звичаєм Олександрійської церкви архідиякон наділений був правом читання за богослужінням саме Євангелія, в той час як диякони могли читати за службою тільки Послання апостолів ("Церковна історія" VII, 19). Цілком вірогідно, що в богослужбову практику Коптської Церкви переходить традиція переважного читання Євангелія саме архідияконом.

Іподиякон є помічником диякона. В цитованих архієпископом Лоллієм "Єгипетських церковних настановах" сказано: "на іподиякона руку не слід покладати, але він повинен бути поставленим, щоби замінити диякона" [29]. Зазвичай іподиякон задіяний при єпископі і священнику під час виконання ними священнодійств. Так він готує одяг для ієреїв, подає необхідні для таїнств культові предмети, відкриває святі ворота, тощо. Атрибутами іподиякона є стихар і орар.

Читець (огностіс) здійснює читання богослужбових текстів під час літургійних дійств. Цей чин надається мирянину і, по-суті, виявляється нижчим чином церковнослужителя. Згідно з відповідним правилом "Статуту про клір": "він – перший з тих, хто приходить на церковні зібрання в дні Господні, він повинен мати добру вимову і бути здатним пояснювати (прочитане), бо він займає місце євангеліста: хто слух невіданого наповнює (словом), той буде вважатись вписаним у Бога" [30]. Тобто, ще в давній період існування Коптської Церкви читець заступав символічне місце євангеліста Марка. Відповідно, основним обов'язком читця було промовляння і пояснення Святого Письма. І в цьому

відношенні він був помічником ієреїв, під час здійснення ними богослужінь.

Псаломщик (епсампос) належить до найнижчої ступені церковнослужителя в Коптській Церкві. Його функціональний обов'язок це спів під час богослужінь. Псаломщиками можуть бути тільки чоловіки.

4 листопада 2012 р. новим – 118-м главою Коптської Православної Церкви (патріархом Олександрійським і Всієї Африки) був обраний 60-ти річний єпископ Теодоріус (Теодорус, Тавадрос; англ. Theodoros II; Tawadros; в миру – Вагіх Субхі Баки Сулейман) з мухафазах Бухейра.

Новий патріарх був обраний після кончини 17 березня 2012 р. в Каїрі попереднього настоятеля церкви – Шенуди III. На його місце претендували три священники: 54-річний доктор медицини, єпископ Рафаель, 60-річний фармаколог, єпископ Теодоріус і 70-річний юрист, ієромонах Рафаель Ава Міна (Raphael Ava Mina). Церемонія вибору нового патріарха відбувалася в Соборі Святого Марка в Каїрі в присутності кількох тисяч християн. Під час служби хлопчик із зав'язаними очима доставив записку з прозорого ящика з ім'ям нового предстоятеля. З рук хлопчика записку взяв виконуючий обов'язки голови коптської церкви митрополит Пахоміус, який і оголосив ім'я нового Олександрійського патріарха. Ним став єпископ Теодоріус. Офіційне ім'я нового патріарха Олександрійського – Теодоріус Другий. Церемонія інтронізації – сходження на святий престол нового папи коптської церкви відбулася 18 листопада 2012 р.

Більшість коптів нині переконані, в тому, що церква представляє їх спільноту на політичній арені Єгипту і по-суті постає альтернативою державницьким інститутам. Звісно, що подібні установки не сприяють активізації громадянської позиції коптів в сучасному єгипетському суспільстві.

Крім цього нинішньому Патріарху доведеться зіткнутися з конфліктами всередині самої Церкви. Шенуда III зміг подолати розбіжності та суперництво серед різних груп духовенства, але зараз, ці конфлікти можуть роз-

горітися з новою силою. Крім того, новообраному Патріарху належить мати справу з зростаючим числом голосів, що закликають коптів звільнитися від впливу церковних ієрархів на їх політичні погляди, а це може в майбутньому підірвати владу Церкви.

Список використаних джерел

1. Лоллий (Юрьевский) архиеп. Александрия и Египет. – СПб. : Нева, Летний сад, 2001. – С. 240.
2. Мец А. Мусульманский Ренессанс. – М. : Изд. "ВизМ", 1996. – С. 64.
3. Там само. – С. 520.
4. Болотов В. В. Рассказы Диоскора о Халкидонском соборе // Христианское Чтение. – СПб., 1884. – Т. 2, № 11–12. – С. 587–588.
5. Болотов В. В. Лекции по истории Древней Церкви. – Киев : Изд. им. свят. Льва, 2005. – Т. III. История церкви в период Вселенских соборов. – С. 237.
6. Лоллий (Юрьевский) архиеп. Александрия и Египет... – С. 148.
7. Копты: путь возвращения к традициям. Беседа с прот. О. Давыденковым [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pravoslavie.ru/guest/35255.htm>.
8. Болотов В. В. Лекции по истории Древней Церкви... – С. 190–191.
9. Евагрий Схоластик. Церковная история / [перев. СПб. Духовной Академии, пересмотрен и исправлен Серповой В. В.; примеч. Калинин А.] – СПб. : Алетейя, 1999. – С. 353.
10. Фурсова Е. Н. Возрождение коптской церкви XX века // Путь Востока. Традиции и современность. – СПб., 2003. – Вып. 28. – С. 9.
11. Meinardus O. Two Thousand Years of Coptic Christianity. – Cairo ; New York : The American University in Cairo Press, 2002. – Р. 6.
12. Нелюбов Б. Древние Восточные Церкви. I. Коптская Церковь // Альфа и Омега. – 1998. – № 2(16). – С. 352.
13. Лоллий (Юрьевский) архиеп. Александрия и Египет... – С. 400.
14. Нелюбов Б. Древние Восточные Церкви. I. Коптская Церковь... – С. 353.
15. Там само. – С. 359.
16. Див.: Andrawiss W. Les Coptes chrétiens d'Égypte: deux mille ans de christianisme [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.buddhachannel.tv/portail/spip.php?article3277>.
17. Лоллий (Юрьевский) архиеп. Александрия и Египет... – С. 389.
18. Там само. – С. 456.
19. Там само. – С. 279–280.
20. Там само. – С. 280.
21. Там само. – С. 280, 281.
22. Andrawiss W. Les Coptes chrétiens d'Égypte: deux mille ans de christianisme [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.buddhachannel.tv/portail/spip.php?article3277>.
23. Coptic Orthodox Church [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bbc.co.uk/religion/religions/christianity/subdivisions/coptic_1.shtml.
24. Лоллий (Юрьевский) архиеп. Александрия и Египет... – С. 250.
25. Нелюбов Б. Древние Восточные Церкви. I. Коптская Церковь... – С. 365.
26. Лоллий (Юрьевский) архиеп. Александрия и Египет... – С. 286.
27. Там само. – С. 301.
28. Див.: Coptic Orthodox Church [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bbc.co.uk/religion/religions/christianity/subdivisions/coptic_1.shtml.
29. Лоллий (Юрьевский) архиеп. Александрия и Египет... – С. 291.
30. Цит. за: Там само. – С. 292–293.

Надійшла до редколегії 25.12.12

И. В. Кондратьева

ОСОБЕННОСТИ И СОВРЕМЕННОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ИЕРАРХАТА КОПТСКОЙ ЦЕРКВИ

Статья посвящена особенностям иерархии Коптской Церкви, характеризует ее своеобразие на уровне патриарха – епископа – пресвитера – диакона. Для анализа использованы исторические материалы, научная литература и современные информационные источники.

Ключевые слова: Коптская Церковь, халкидонский орос, патриарх, епископ, пресвитер, дьякон.

I. V. Kondratieva

FEATURES AND CURRENT OF COPTIC CHURCH HIERARCHY

The article is dedicated to features of Coptic Church hierarchy, describing its originality at the levels as the Patriarch – the Bishops – the Presbyter – the Diaconate. For analyses were used historical materials, scientific literature and modern informational sources.

Keywords: Coptic Church, Chalcedon Oros, patriarch, bishop, presbyter, deacon.

УДК 1:394.92

С. В. Руденко, канд. філос. наук, доц., КНУТШ

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті в узагальненому вигляді пропонуються результати проведеного автором комплексного дослідження сучасних методологічних проблем розвитку історії української філософії та можливих шляхів їх розв'язання.

Ключові слова: історія української філософії, методологія історико-філософського дослідження, дескриптивна методологія історико-філософського дослідження, недескриптивна методологія історико-філософського дослідження, раціональна реконструкція, реконструктивна рефлексія, інституціалізація історії української філософії.

На сучасному етапі розвитку історії української філософії як галузі історико-філософської науки особливого значення набуває розробка її методологічного інструментарію. Це пояснюється, перш за все, тим, що за останні десятиліття зусилля більшості дослідників історії української філософії в силу ряду об'єктивних причин були спрямовані фактично на відродження творчої

спадщини вітчизняних мислителів різних історичних епох, течій, шкіл та напрямів, її опис, систематизацію та аналіз. Тому не випадково у наукових роботах у галузі історії української філософії переважав дескриптивний (описовий) підхід. Він не втратив свого значення і сьогодні, адже ще наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. у вітчизняному науковому обігу були майже відсутні